

προσωπικοτήτων ¹⁾. 'Ο Στ. Σεφεριάδης, αποκρούων και αὐτὸς τὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς κυριαρχίας, ἀντικαθιστᾷ ταύτην διὰ τῆς ἐννοίας τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ βασιίζει ἐπ' αὐτῆς καὶ μόνῃς τὴν ἐννοίαν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ²⁾. Οἱ *Kelsen* τέλος καὶ *N. Πολίτης* θεωροῦσι ταύτην ὡς μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς πραγματικόν τι ³⁾. Κατὰ τὸν *N. Πολίτην* εἰδικῶς: «τὸ πραγματικὸν θεμέλιον τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου εἶνε ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ ὀημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν» ⁴⁾.

Ἡ ἐννοία τῆς κυριαρχίας ἀπετέλεσεν ἀνέκαθεν τὸ ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων ἐν τῇ πολιτειολογικῇ λογοτεχνίᾳ. Εἶνε ζήτημα, εἰάν ὑπάρχωσι δύο συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας νὰ συμπίπτωσι πλήρως. Ἡ κρατοῦσα σύγχυσις εἶνε τόσον μεγάλη, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι νὰ μεταχειρίζονται τινές—καὶ ὀη ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως—τὴν λέξιν «κυριαρχία» πρὸς χαρακτηρισμὸν πολιτειακῶν λειτουργιῶν ἢ καὶ ἀπλῶς ὀργάνων, συγγέοντες οὕτω τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ πολιτεία. Ἡ σύγχυσις αὕτη κορυφοῦται σήμερον ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ τῆς λαϊκῆς «κυριαρχίας», ὀπως ἐκορυφοῦτο ἄλλοτε—κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον—ἐν τῇ ἀπολυταρχικῇ ἀντιλήψει περὶ πολιτείας, τῇ ἀντιλήψει τουτέστιν ἐκείνῃ τῇ συγγεούσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἄνωτάτου Ἄρχοντος. Ἡ ἐκ τῆς ιδέας τῆς Πολιτείας ἀπαγωγικὴ αὕτη μεταβίβασις τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας εἰς τὸ πρόσωπον ἀπλοῦ ἢ καὶ συλλογικοῦ αὐτῆς ὀργάνου, ἀποτελεῖ βαρύτατον μεθοδολογικὸν σφάλμα, σφάλμα, εἰς τὸ ὀποῖον καὶ αὐτὸς ὀ Thomas Hobbes, ἐν τῷ φαύλῳ κύκλῳ τῆς θεωρίας αὐτοῦ περὶ τοῦ πολιτειακοῦ συμβο-
λαίου, περιέπεσε ⁵⁾.

Ἡ κυριαρχία, ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς, ἀποτελεῖ ὀλόκληρον παρα-

¹⁾ *Léon Duguit*, Manuel de droit constitutionnel, Paris 1923, p. 19 et s.

²⁾ Στ. Σεφεριάδης, Μαθήματα Διεθνoῦς Δημοσίου Δικαίου, βιβλίον Α', Ἀθῆναι 1925, σ. 270 κ. ἔ., κυρίως σ. 280 κ. ἔ.

³⁾ *H. Kelsen*, Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Tübingen 1920, s. 38 καὶ 267.— *N. Politis*, op. cit., p. 111.

⁴⁾ *N. Politis*, op. cit. p. 9 καὶ 26.

⁵⁾ Thomas Hobbes, Grundzüge der Philosophie, 2ter und 3ter Teil: Lehre vom Menschen und Bürger, Deutsch herausgegeben von Max Frischeisen—Köhler, Leipzig, 1918, S. 150 ff.

στάσεως, καὶ ὡς τοιαύτη εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀδιαίρετος. Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνουνσιν οἱ Moreau καὶ Esmein, μεταξὺ κυριαρχίας ἐσωτερικῆς καὶ κυριαρχίας ἐξωτερικῆς ¹⁾, εἶνε ἀπολύτως ἀκατάλληλος καὶ ἀφορᾷ μόνον εἰς δύο διαφόρους κατευθύνσεις τῆς μιᾶς, ἀδιαίρετου καὶ ἐν ἑαυτῇ ἀποκεκλεισμένης ἐννοίας τῆς.

Ἡ πρώτη δοκιμὴ πρὸς ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας ὀφείλεται εἰς τὸν Jean Bodin, τὸν θεωρήσαντα μάλιστα ταύτην ἀπαραίτητον στοιχείον, *essentielle* τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας ²⁾. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει ὁ Bodin διὰ τοῦ ὄρου «*summa potestas*» δὲν εἶνε—ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως—ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ «*perfecta communitas*» εἰς ἣν ὁ Μεσαίων ἠρέσκετο νὰ πιστεύῃ ³⁾ καὶ ἣν αὐτὸς οὗτος ὁ Hugo Grotius υἰοθέτησε μετὰ ταῦτα ὑπὸ τὸν ὄρον «*coetus perfectus liberorum hominum*» ⁴⁾, δὲν εἶνε τέλος ἄλλο τι εἰ μὴ, ἀρνητικῶς ἐκπεφρασμένον, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Ἄριστοτέλης ἀποκαλεῖ «αὐτάρκειαν» τῆς πολιτείας.

Πῶς εἶνε δυνατὸς ὁ συναυτισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς αὐταρκειᾶς;—Πρὶν ἢ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα, ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ τονίσωμεν ὅτι, χαρακτηρίζοντες ὡς ταυτόσημον τὴν «αὐτάρκειαν» τοῦ Ἄριστοτέλους πρὸς τὴν «κυριαρχίαν» τοῦ Bodin ἀφαιρούμεθα ἀπὸ τῆς τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένης πολιτειακῆς πραγματικότητος, δι' ἧς τόσον ὁ Ἄριστοτέλης ὅσον καὶ ὁ Bodin—κυρίως ὅμως ὁ τελευταῖος οὗτος—προσδιώρισαν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν: τῆς αὐταρκειᾶς μὲν ὁ πρῶτος, τῆς κυριαρχίας δὲ ὁ δεύτερος. Ἐὰν τονίζωμεν εἰδικῶς τὸ σημεῖον τοῦτο, δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψει εἰμὴ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν σύγχυσιν, εἰς

¹⁾ Moreau, Précis élémentaire de Droit constitutionnel, 3ème éd., 1897. p. 9. A. Esmein, Eléments de Droit constitutionnel français et comparé, Paris 1914, p. 1.

²⁾ Bodin, Six livres de la République, I, 1.—Τὴν κυριαρχίαν, ὡς *essentielle* τῆς πολ. ἐξουσίας, ἐξηκολούθησαν μέχρι τινὸς—παρὰ τὴν κρατοῦσαν σήμερον ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ ἀντίθετον ἀντίληψιν (Esmein, op. cit., p. 6 et s.—Jellinek, op. cit., s. 486 κ. ἑ.—Anschütz, Deutsches Staatsrecht, in Enzyklop. der Rechtswissenschaft von Holtzendorff—Kohler, Bd. IV, 1914, s. 21.—) —νὰ ὑποστηρίξωσι συγγραφεῖς τινὲς (Bornhak, Allgemeine Staatslehre, Aufl. 1 und 2, S. 9.—Otto Mayer, Das Staatsrecht des Königreichs Sachsen, 1919, S. 11 ff.—).

³⁾ Gierke, Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien (Mittelalter und Neuzeit), S. 229.—

⁴⁾ Hugo Grotius, De jure belli ac pacis, I, 1, § 14.—

ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ Jellinek περιέπεσε, τὴν σύγχυσιν τουτέστιν ἐκ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἦντλησεν ὁ τελευταῖος οὗτος τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι «κυριαρχία» καὶ «αὐτάρκεια» οὐδὲν ἔχουσι μεταξὺ αὐτῶν κοινόν ¹⁾. Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος σύγχυσις δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἀθέμιτον διείσδυσιν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου τοῦ σκέπτεσθαι εἰς αὐστηρῶς κριτικοφιλοσοφικὴν ἔρευναν ἐννοιῶν.

Ἄς ἐπαναλάβωμεν λοιπὸν τὸ ἀνωτέρω τεθὲν καὶ ἀναπάντητον ἀφεθὲν ἐρώτημα: Πῶς εἶνε δυνατὸς ὁ συναυτισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς αὐταρκειας;

Καὶ πρῶτον:

Τί σημαίνει «αὐτάρκεια»; Τὸν ὅρισμὸν τῆς αὐταρκειας δίδει εἰς ἡμᾶς αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀριστοτέλης: «Τὸ γὰρ πάντα ὑπάρχειν καὶ δεῖσθαι μηδενὸς αὐταρκες» ²⁾.

Τί σημαίνει «κυριαρχία»; Ἄς ἀντιγράψωμεν τὸν Jellinek: «Κυριαρχία εἶνε ἡ ἐξουσία, ἡ μὴ γνωρίζουσα ἄλλην ὑπεράνω αὐτῆς· εἶνε κατ' ἀκολουθίαν συγχρόνως ἀνεξάρτητός τις καὶ ὑπερτάτη ἐξουσία» ³⁾.

Ἦδη ἐρωτῶμεν:

Τί ἐννοοῦμεν λέγοντες ὅτι ἄτομόν τι εἶνε αὐταρκες; — Λέγοντες τοῦτο ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἄτομον κέκτηται ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ πάντα καὶ ὅτι συνεπῶς οὔτε δοῦλον ἄλλου τινὸς εἶνε, οὔτε ἔχει ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ ἄλλο τι ἄτομον ὡς δοῦλον.

Τὸ ἐννοοῦμεν λέγοντες, ὅτι ἄτομόν τι εἶνε κυρίαρχον; — Λέγοντες τοῦτο ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο οὐδαμῶθεν ἐξαρτᾶται καὶ ὅτι οὐδεμιᾶς ἄλλης δυνάμεως ἢ θελήσεως ἔχει ἀνάγκην.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τί ἄλλο σημαίνει ἡ τοιαύτη ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία εἰμὴ—ἀρνητικῶς ἐκπεφρασμένον—ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον δηλοῖ ἡ αὐτάρκεια; Ἡ κυριαρχία λέγει εἰς ἡμᾶς τί δὲν εἶνε (τουτέστιν ὅτι δὲν εἶνε ἐξηρητημένον), ἡ αὐτάρκεια λέγει τί εἶνε (τουτέστιν ὅτι κέκτηται τὰ πάντα) τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄτομον. Κατ' ἀκολουθίαν: ἐὰν ἐν τῇ ἐκφράσει των διαφέρωσιν, ἐν τοῖς προσδιο-

¹⁾ Jellinek, op. cit., S. 436 ff.

²⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Ζ', 1326.

³⁾ G Jellinek op. cit., S. 475.

ριστικοῖς αὐτῶν στοιχείοις συμπίπτουσιν ἀπολύτως αἱ ἔννοιαι τῆς κυριαρχίας καὶ αὐταρκειίας. Ἐν ἄλλοις λόγοις : Τόσον ἡ αὐτάρκεια, ὅσον καὶ ἡ κυριαρχία ἀποκλείουσι κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας.

Διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ αὐθαίρετον τὸ τελευταῖον ἡμῶν συμπέρασμα, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς νὰ προβῶμεν εἰς νέαν ἐπιχειρηματολογία: Ἡ κοινωνία προϋποθέτει ἀμοιβαίαν δουλείαν τῶν θελήσεων πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς τῆς θελήσεως τοῦ ἑνὸς χρησιμοποιεῖ ὡς μέσον αὐτοῦ ἄλλην τινὰ θέλησιν—καὶ ἀντιστρόφως : πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἄλλης αὐτῆς θελήσεως διατίθεται ὡς μέσον τὸ περιεχόμενον τῆς θελήσεως τοῦ πρώτου¹⁾. Αὕτη εἶνε ἡ βᾶσις, ἄνευ τῆς ὁποίας κοινωνία δὲν ὑφίσταται. Εἶνε ἡ ὑπεράνω τῶν ἀλληλοδιαδόχως δουλευουσῶν καὶ δεσποζουσῶν μονομερῶν θελήσεων ἀφ' ἑαυτῆς σχηματιζομένη ἑνωτικὴ θέλησις, ἐφ' ἧς βασιζέται ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας. Ὅταν ἡ θέλησις αὕτη εἶνε κανονιστικὴ καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτῆς αὐτοδυνάμως ἑνωτικός, τότε πρόκειται περὶ Δικαίου. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ θέλησις αὕτη δὲν γεννᾷ ἀπλῶς, ἀλλ' εἶνε Δίκαιον.

* *

Ἡ αὐτάρκεια—καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς οικονομίας καὶ γενικῶς οικονομικῆς—, ὡς οικονομικὴ τρυτέστιν ἀνεξαρτησία Κράτους τινός, ἀποτελεῖ—ἐκτὸς τοῦ ἀντιφυσικοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδυνατοῦ τῆς ἐπιτεύξεως αὐτῆς—μίαν, ἐν τῇ ἔστω καὶ σχετικῇ ἐπιδιώξει τῆς, τελείως ἀντικοινωνικὴν τάσιν· ἡ δ' ὑπὸ τοιαύτης τάσεως ἐμπνεομένη πολιτικὴ ὑπαγορεύει κατ' ἀνάγκην οἰκονομικὰς ἀπομονώσεις, ἀντικειμένας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀποτελούσης μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἐγγυήσεων διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου.

Ἡ διάκρισις ὁμῶς μεταξὺ οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς αὐταρκειίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεξαρτησίας—διάκρισις τὴν ὁποίαν προεκάλεσαν κυρίως ἐκεῖνοι, οἵτινες προσεπάθησαν νὰ παραστήσωσι τὴν παρ' Ἀριστοτέλει ἔννοιαν τῆς αὐταρκειίας ὡς ἀφορῶσαν εἰς τὴν σφαῖραν

¹⁾ R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1922, S 66 f

μόνον τῆς Ἠθικῆς καὶ Οἰκονομίας ¹⁾—, ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶνε τελείως ἐσφαλμένη. Ἡ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια, ὅπως ὑποστηρίζεται— ὡς ἀντίδρασις κυρίως πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ Λιμπεραλισμοῦ, εἰδικῶς δὲ πρὸς τὰς τῶν Ricardo καὶ Smith — ὑπὸ τινῶν τῶν νεωτέρων οἰκονομολόγων (Fr. List, ²⁾ Gruntzel ³⁾, Thünen ⁴⁾ καὶ φιλοσόφων (Fichte ⁵⁾) ἀποτελεῖ ἔννοιαν ἀδύνατον καὶ οὐτοπικὴν. Ἡ μεγίστη ὁμως πλάνη τῶν ὑποστηριζόντων τὴν τοιαύτην ἀποψιν (καὶ τῆς πλάνης ταύτης οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης εἶνε τελείως ἄμοιρος) συνίσταται εἰς τὸ ὅτι θεωροῦσι τὴν οἰκονομικὴν αὐτάρκειαν ὡς δυναμένην νὰ ὑπάρξῃ ἔστω καὶ παρὰ τὴν πολιτικὴν ἐξάρτησιν τῆς οἰκονομικῶς αὐτάρχους θεωρουμένης πόλεως. Ἡ αὐτάρκεια ὁμως εἶνε ἔννοια ἀνεπίδεκτος ἐντοπισμῶν. Ἡ ἀλληλεξαρτησία τῶν διαφόρων ἐπιπέδων τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς εἶνε τόσον ἰσχυρά, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ αὐταρκειᾶς ἐνός καὶ μόνου αὐτῆς ἐπιπέδου (καὶ δὴ ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἡ προσδιορίζει — ὡς ἰσχυρίζονται οἱ ὅπαδοί τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ—πάντα τὰ ἄλλα, ἢ— ὡς φρονοῦμεν ἡμεῖς ⁶⁾)— προσδιορίζεται τελείως ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων) χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιπέδων ὑφίσταται ἡ αὐτάρκεια αὕτη. Διὰ τῶν θαυμάτων βεβαίως, τὰ ὁποῖα ἐπιφυλάττουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ τεχνικαὶ ἐπιστῆμαι (διὰ τῆς τεχνικῆς κυρίως παρασκευῆς πρώτων, ἰδίως δὲ δυναμικῶν, ὑλῶν) δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἐπιτευχθῇ φαινομενικὴ τις αὐτάρκεια τῶν ἐθνικῶν Οἰκονομιῶν. Ἡ αὐτάρκεια ὁμως αὕτη (ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ αὐτάρκεια, ἐφ' ὅσον θὰ περιορίζηται εἰς τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον) ὅχι μόνον δὲν θὰ προκαλέσῃ τὴν χειραφέτησιν τῶν ἐθνῶν ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας

¹⁾ *Rehm*, Geschichte der Staatsrechtslehre, S. 91 κ. ε. — *G. Jellinek*, Allgemeine Staatslehre, Berlin 1920, S. 436 ὑπ. 3.

²⁾ *Fr. List*, Das nationale System der politischen Oekonomie, Jena 1922.

³⁾ *Ἰω. Τουρνάκη*, Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ, τόμ. 1ος, τευχ. 1ον, Κεφ. Δ'.

⁴⁾ *J. H. v. Thünen*, Der isolierte Staat, Jena 1910.

⁵⁾ *Fichte* Der geschlossene Handelsstaat.

⁶⁾ Ἐν κριτικῇ ἡμῶν περὶ τῆς «Νεοελληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας» τοῦ Ἰ. Κορδάτου, δημοσιευομένη ἐν «Byzantinisch—neugriechische Jahrbücher» (1926) τοῦ Ν Βέη ἐδοκιμάσαμεν νὰ δώσωμεν τὰς γενικὰς ἐκεῖνας γραμμάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων φρονοῦμεν, ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐπιτυχῶς ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐξ ἧς ὀρμᾶται ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς κεντρικῆς ιδέας.

θά συντείνῃ εἰς τὴν ἐνδυνάμωσιν αὐτῶν. Διὰ τῆς τεχνικῆς ἐξασφαλίσεως τῶν δυναμικῶν καὶ πρώτων ὑλῶν καὶ διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὡς τοῦ κυριωτέρου παράγοντος τῶν ἐθνικῶν οικονομιῶν, θὰ ἐκλείψωσιν οἱ διεθνεῖς ἀνταγωνισμοὶ ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ ἐπιπέδου (οἱ τόσας μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα προκαλέσαντες) καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνικῶν κοινωνιῶν θὰ προαχθῶσιν εἰς ἐπίπεδα ἀνώτερα, εἰς τὰ ἐπίπεδα ἐκεῖνα ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ ἀλληλεξαρτησία ἀποτελεῖ τὸν ὕψιστον καὶ ὠραιότατον τῶν Νόμων.

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ αὐτάρκεια, ἐν τῇ ἔστω καὶ σχετικῇ ἐπιδιώξει αὐτῆς, ὑπαγορεύει οικονομικὰς ἀπομονώσεις, ἀντικειμένας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐλευθερίας. Αἱ τοιαῦται οικονομικαὶ ἀπομονώσεις παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν μορφήν συνειδητοῦ σκοποῦ κυρίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐκτὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ὑπαινίσσεται ἀπλῶς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν ¹⁾, ὁ Πλάτων (χωρὶς καὶ νὰ ὁρμᾶται συνειδητῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς αὐτάρκειος πόλεως) καυτηριάζει ἀπροκαλύπτως τὴν πρὸς ἄλλους, ἰδίως ὑπερθαλασσίους λαοὺς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν καὶ δὴ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρῇ τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν κοινωνίαν πόλεως τινὸς ὡς ἀσύμφορον καὶ βλαβεράν, «ὡς γειτόνημα ἄλμυρὸν καὶ πικρὸν» ²⁾. Ἡ τοιαύτη βεβαίως ἀντίληψις, καίτοι βασιζέται κυρίως ἐπὶ λόγων ἠθικῶν καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῶν ἐγχωρίων ἠθῶν καὶ εἰς τὴν προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς διεισδύσεως πονηρῶν τοιούτων ³⁾, δὲν εἶνε ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς εἰς οικονομικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπίπεδα καὶ οὕτω ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ πολλάκις παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ταύτην ὑποστηρίζοντος (ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσηί τοῦ Πλάτωνος) πρὸς τὴν ἀδύνατον καὶ ἀντικοινωνικὴν ἐκείνην ἐννοιαν τῆς οικονομικῆς αὐταρκειᾶς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὅπως ὁμως «ὁ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηθὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός» ⁴⁾, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον (καὶ ἀποροῦμεν πῶς ὁ Ἀριστοτέλης δὲν προέβη

¹⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Ζ', 1327 α.

²⁾ Πλάτωνος, Νόμων δ', 705.

³⁾ Πλάτωνος, Νόμων δ', 706 καὶ ιβ', 950.

⁴⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Α', 1253.

εις τὴν ἀναλογίαν ταύτην) καὶ ἡ πόλις, ἡ πολιτεία, ἡ ἀποτελοῦσα ἐπὶ τῇ βάσει οὐχὶ μόνον ἀφηρημένου τινὸς πλάσματος τῆς διανοίας, ἀλλ' αὐτῆς ταύτης τῆς φυσιολογικῆς τῶν πραγμάτων ὑφῆς, προσωπικότητα συλλογικὴν ἰδίας ὑποστάσεως καὶ μὴ δυναμένη κοιν·νεῖν, δὲν δύναται νὰ ἀποτελῆ μέρος τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ὑφισταμένης διεθνοῦς κοινωνίας, ὥστε ἡ θηρίον (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀποκλειστέα τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας) ἢ Θεὸς (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀποκλειστέα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως).

Ὑπῆρξαν βεβαίως ἑλληνες φιλόσοφοι, ὡς οἱ κυνικοὶ καὶ οἱ στωϊκοί, οἵτινες ἐθεώρησαν τὴν αὐτάρκειαν ὡς δυναμένην νὰ ἀποτελέσῃ τὸν σκοπὸν καὶ τοῦ μονομεροῦς ἀτόμου, ὡς ἀποτελοῦσαν κατ' ἀκολουθίαν χαρακτηριστικὸν τοῦ ἰδανικοῦ τοιούτου. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο τὸ ὀρθὸν τῆς θεωρίας ταύτης, θὰ ἀνετρέπετο βεβαίως πάραυτα ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρώτου μέρους (τουτέστι τοῦ Ἀριστοτελείου) τῆς ἀνατέρω ἀναλογίας καὶ τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος. Ἡ ὑπὸ τῶν κυνικῶν ὁμῶς καὶ στωϊκῶν ὑποστηριχθεῖσα καὶ ἐμπράκτως δοκιμασθεῖσα αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου πᾶν ἄλλο ἢ αὐτάρκεια δύναται νὰ ὀνομασθῆ. Ἡ αὐτάρκεια ὡς ὀρίζει ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποτελεῖται ἐκ δύο στοιχείων: α) ἐκ τοῦ στοιχείου τοῦ πάντα ὑπάρχειν καὶ β) ἐκ τοῦ στοιχείου τοῦ δεῖσθαι μηδενός. Ἡ τῶν στωϊκῶν καὶ κυνικῶν αὐτάρκεια προσδιορίζεται μόνον ὑπὸ τοῦ στοιχείου τοῦ δεῖσθαι μηδενός, τὸ δὲ στοιχεῖον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ συνέπειαν τοῦ πάντα ὑπάρχειν (ὅποτε θὰ ἐπρόκειτο περὶ αὐταρκείας) ἀλλὰ τῆς πλήρους στερήσεως. Πρόκειται κατ' ἀκολουθίαν περὶ ἀρνήσεως πάσης θελήσεως καὶ ἐπιθυμίας, ἀρνήσεως ἣν εὐρίσκομεν ὑποστηριζομένην καὶ ὑπὸ τινῶν τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Schopenhauer, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος βασιῖζει ταύτην ἐπὶ καθαρῶς πεσσιμιστικῶν, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐβάσιζον ταύτην ἐπὶ εὐδαιμονιστικῶν ἀρχῶν. Διὰ νὰ νοηθῆ ἡ τοιούτου εἴδους ἀρνήσις πρέπει νὰ προηγηθῆ ἡ κατανόησις τῆς τόσον ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπιδρασάσης ἐννοίας τῶν «ἀδιαφόρων» ¹⁾, τῆς ἀποτελεσάσης κυρίως τὸ ἔμβλημα τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας.

Αὐτάρκεια λοιπὸν καὶ κυριαρχία τοῦ ἀτόμου δὲν εἶνε δυνατόν

¹⁾ Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes, I Bd., München 1921, S. 466 κ. ἔ.

νά υπάρξωσιν, ἢ δ' ὑπὸ τῶν κυνικῶν καὶ στωϊκῶν ἐν μέρει ἐπιτευχθεῖσα «ἀταραξία» (Ζήνων) καὶ «ἀπάθεια» οὐδεμίαν κέκτηται σχέσιν πρὸς τὴν αὐτάρκειαν. Ἡ αὐτάρκεια προϋποθέτει οὐχὶ ἄρνησιν τῆς θελήσεως πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, ἀλλ' ἐξασφάλισιν πάντων ἰδίαις δυνάμεσι καὶ ἰδίῳ δικαίῳ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ πάσης, οἰασδῆποτε φύσεως, ἐπιδράσεως ἢ ἀνάγκης συνδρομῆς. Τοιαύτη τις ὅμως αὐτάρκεια εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀποτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ μονομεροῦς ἀτόμου. Ὅπως λοιπὸν καὶ τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ εἶνε αὐτάρκες καὶ κυρίαρχον, ἐφ' ὅσον μετέχει κοινωνίας τινός, οὕτω καὶ ἡ Πολιτεία, ὡς μέλος τῆς διεθνούς κοινωνίας, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κέκτηται αὐτάρκειαν ἢ κυριαρχίαν. Αἱ δύο αὗται οὐσιαστικῶς ταυτόσημοι ἔννοιαι ἀποκλείουσι κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τῆς διεθνούς κοινωνίας. Ἡ διεθνῆς ὅμως κοινωνία, ὡς ὀρθότατα τονίζει ὁ Ν. Πολίτης, δὲν ἀποτελεῖ «une société volontaire», ἀλλ' «une société nécessaire»¹⁾ καὶ ὡς τοιαύτη δὲν ἐπιδέχεται ἀποκλεισμόν. Εἶνε ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ Hugo Grotius, ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τοῦ Διεθνούς Δικαίου, ἀσπάζεται τὴν περὶ αὐτάρκους κοινωνίας ἀντίληψιν τοῦ Ἀριστοτέλους²⁾, μὴ ἀντιλαμβανόμενος, ὅτι τοιαύτη τις αὐτάρκεια ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν τῆς «κοινωνίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους», ἐπὶ τῆς ὁποίας αὐτὸς οὗτος ἔστερξε νὰ στηρίξῃ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον³⁾. Αὐτάρκεια καὶ appetitus societatis, ὁ θεμέλιος αὐτὸς λίθος τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ἀποτελοῦσι δύο ἔννοιαι ἀπολύτως ἀσυμβιβάστους.

*
* *

Ὅπως ἀκριβῶς ἡ διάκρισις μεταξὺ αὐταρκείας ὡς οικονομικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐταρκείας ὡς νομικῆς (ἢ πολιτικῆς) τοιαύτης, οὕτω καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ πραγματικῆς κυριαρχίας Κράτους τινός καὶ νομικῆς τοιαύτης εἶνε ἀδύνατος. Τῆς τοιαύτης διακρίσεως ποιούμενος χρῆσιν ὁ G. Jellinek προσπαθεῖ νὰ ἐξιχθῇ εἰς τὴν ἀνέγερσιν

¹⁾ N. Politis, op. cit., σ. 34.

²⁾ Hugo Grotius, De jure belli ac pacis, I, 1, § 14.

³⁾ Hugo Grotius, Mare liberum, I.

τοῦ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ὠραιότητος ἐκείνου οἰκοδομήματος τῆς θεωρίας περὶ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας¹⁾, τῆς θεωρίας τῆς τοσοῦτον ἐποδρασάσης ἐπὶ τῆς γερμανικῆς πολιτειολογικῆς ἐπιστήμης. Κατὰ τὸν Jellinek, πραγματικοὶ περιορισμοὶ τῆς κυριάρχου πολιτειακῆς βουλήσεως εἶνε ὅπωςδῆποτε δυνατοί, νομικοὶ ὅμως τοιοῦτοι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προέλθωσιν εἰ μὴ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς κυριάρχου πολιτειακῆς βουλήσεως, αὐτοπεριοριζομένης²⁾. Ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ πραγματικῆς καὶ νομικῆς κυριαρχίας, ἥτις ἐθεωρήθη ἀναγκαία, ὅπως ἀποτελέσῃ τὸ ἔρεισμα τῆς θεωρίας τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας, βασιίζεται ἐπὶ ἐξεζητημένης καὶ ἀθεμίτου τινὸς ἀφαιρέσεως, ὀδηγούσης κατ' ἀνάγκην εἰς παραδοξότητα, αἵτινες ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶνε ὠραῖαι καὶ ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν πραγματικῶς ἀξιοθαύμαστοι, πρέπει νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς πολιτειολογικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης. Κυριαρχία σημαίνει τὸ πᾶν καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ περιορισθῇ εἰς ὠρισμένα ἐπίπεδα. Μία εἶνε ἡ συνισταμένη, ἡ τοὺς κύκλους πάντων τῶν ἐπιπέδων προσδιορίζουσα. Ὅπου δὲν ὑφίσταται πραγματικὴ ἀνεξαρτησία, οὐδὲ νομικὴ εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ὁ δὲ αὐτοπεριορισμὸς — καὶ ἂν ἀκόμη προῦποθέσωμεν αὐτὸν — αἶρει τὴν κυριαρχίαν. «Ἡ περιορισθεῖσα ἀνεξαρτησία ἀποτελεῖ ἤδη ἐξάρτησιν»³⁾.

Ὁ Jellinek, διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν θεωρίαν τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, καταφεύγει εἰς παρακεκινδυνευμένην τινὰ ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς αὐτονομίας τοῦ πρακτικοῦ Λόγου (τουτέστι τοῦ ἠθικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς ἐλλόγου θελήσεως) καὶ τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς Πολιτείας⁴⁾. Εἰς τὴν ἀναλογίαν βεβαίως αὐτὴν δὲν θὰ προέβαιεν ὁ Jellinek, ἐὰν δὲν προῦπόθετε τὴν ὑπαρξίν τῆς ιδιότητος τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς τόσον παρὰ τῷ Δικαίῳ, ὅσον καὶ παρὰ τῇ Ἠθικῇ, τόσον παρὰ τῷ νομικῷ, ὅσον καὶ παρὰ τῷ ἠθικῷ καθήκοντι. Τοῦτο ἄλλωστε φαίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξαγόμενον καὶ ἐκ τῆς Καντείου Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου. Ὡς ὅμως καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς παρούσης ἡμῶν πραγματείας ἐτονίσσαμεν, ἡ θέλη-

¹⁾ C. Jellinek, op. cit., S 476 κ. ε.

²⁾ G. Jellinek, op. cit. 481 - 482.

³⁾ N. Politis, op. cit., S. 18.

⁴⁾ G. Jellinek, op. cit., 480 κ. ε.

σις τοῦ Δικαίου δὲν εἶνε, ὅπως ἡ τῆς Ἠθικῆς, φύσεως αὐτονόμου, ἀλλὰ προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐκ τινος οἰουδήποτε σκοποῦ, κειμένου ἐκτὸς ἐαυτῆς ¹⁾. Ὁ Kant, καίτοι ὁρμᾶται πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου ἐκ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν τὸ Δίκαιον δέον νὰ ἐρευνᾶται ἀνεξαρτήτως τῆς Ἠθικῆς καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς διακρίσεως μεταξὺ ἠθικότητος τοῦ φρονήματος καὶ νομιμότητος τῆς πράξεως ²⁾, διακρίσεως ἄλλωστε ἀνεπαρκεστάτης ³⁾, καταλήγει ἐν τούτοις εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τὸσον τοῦ Δικαίου ὅσον καὶ τῆς Ἠθικῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν σφαῖραν, τούτεστι τὴν σφαῖραν τῆς Ἐλευθερίας, τῆς αὐτονομίας ⁴⁾. Ἐπὶ τῆς γενέσεως τῆς τοιαύτης τοῦ Kant ἀντιλήψεως ἐπέδρασε καταπληκτικῶς ἡ ἀπηλλαγμένη ἄλλωστε παντὸς ἐμπειρισμοῦ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ὡς κριτήριον διὰ τὴν Δικαιοσύνην καὶ ἡ ἀποτελέσασα ἓνα τῶν κυριωτέρων παραγόντων τῶν προκαλεσάντων τὴν παρ' αὐτῷ (ὅπως καὶ παρὰ παντὶ διδασκάλῳ τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου) σημειουμένην σύγχυσιν μεταξὺ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἰδέας (τοῦ σκοποῦ) τοῦ Δικαίου. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ⁵⁾ ἀπῆλλαξεν ἡμᾶς τελειωτικῶς τῶν τοιούτων συγχύσεων, μεθ' ὅσα δὲ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς παρούσης πραγματείας ἐξεθέσαμεν δὲν εἶνε εἰς ἡμᾶς δυνατὸν νὰ προὑποθέσωμεν, ὡς πράττει ὁ Jellinek, τὴν σύμπτωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ νομικοῦ πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος. Αἰρομένης λοιπὸν τῆς προὑποθέσεως ταύτης αἶρεται ἀφ' ἐαυτῆς καὶ ἡ θεωρία τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ. Αὐτοπεριορισμὸς ὑφίσταται μόνον ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς Ἐλευθερίας, τῇ διεπομένῃ ὑπὸ κατηγορικῶν προστακτικῶν. Τὸ Δίκαιον ὅμως εἶνε τελείως ξένον πρὸς τὴν σφαῖραν ταύτην, ἡ δὲ φύσις αὐτοῦ εἶνε καθαρῶς ἑτερόνομος. Τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ὡς αὐτοδυνάμως ἐνωτικόν, ἡ διεθνῆς κοινωνία ὡς «société nécessaire» ⁶⁾ ἀποκλείουσιν ἀφ' ἐαυ-

¹⁾ Καὶ πάλιν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσωμεν, ὅτι προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τῆς θελήσεως τοῦ Δικαίου δὲν εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ σκοπός, ἀλλ' ἡ ἐξάρτησις αὐτῆς ἐκ τινος οἰουδήποτε σκοποῦ.

²⁾ W. Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen 1921, σ. 470.

³⁾ G. Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie, Leipzig 1914, S. 43 κ. ἐ.

⁴⁾ W. Windelband, op. cit. S. 470.

⁵⁾ Εἰς τοὺς κυρίως τὴν νεωτέραν ἔρευναν τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἐμψυχώσαντας ἀνήκουσιν ὁ Stammler, ὁ Radbruch καὶ ὁ Kelsen.

⁶⁾ N. Politis, op. cit., S. 31.

τῶν τὴν κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν, ἡ δὲ θεωρία τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διεθνοῦς κοινωνίας ¹⁾).

[Ὅμοῦ μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τῆς Πολιτείας, αἴρεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀτόμου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθη ἡ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ὁ πουριτανικὸς Αὐτονομισμὸς, ὅστις ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τοῦ τέλους 17^{ου} αἰῶνος διαμορφούμενος, μετεμφρευθεὶς ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εἰς τὸ πολιτικὸν ἐπίπεδον, ἐθεώρησε τὴν Πολιτείαν καὶ γενικῶς πᾶσαν πολιτικὴν κοινότητα ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ ἀποτέλεσμα συμβάσεως, τουτέστιν ἀμοιβαίου νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῶν ἀρχικῶς κυριάρχων αὐτῆς μελῶν ²⁾ Ἡ θεμελίωσις αὕτη (ἡ μόνη ἄλλωστε ἰδεολογικῶς δυνατὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου μετὰ ταῦτα τόσον ὑπὸ τοῦ Hobbes, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Rousseau υἰοθετηθεῖσα) τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐπὶ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀτόμου αἴρεται ἀφ' ἑαυτῆς, διότι προϋποθέτει τὴν ὑπαγωγὴν τῆς θελήσεως τοῦ Δικαίου εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς κατηγορικῆς προστακτικῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ σύγχυσιν θεμελιώδη μεταξὺ τῶν σφαιρῶν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἠθικῆς. Εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην δέον νὰ ἀναχθῆ ὀλόκληρος ἡ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἡ δὲ ἀνατροπὴ αὐτῆς δὲν εἶνε δυνατόν, καθ' ἡμᾶς, νὰ ἐπιτευχθῆ ἄλλως εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς πιστοποιήσεως τῆς συγχύσεως ταύτης].

*
* *

Οἱ τὴν κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν ὡς τὴν βάσιν τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου χαρακτηρίζοντες προσπαθοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ στηρίξωσι τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀντίληψιν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ γνωστῇ ῥήτρᾳ «*rebus sic stantibus*» ἐκφραζομένης ἀρχῆς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, καθ' ἣν αἱ διεθνεῖς συμβάσεις, μεταβαλλομένων τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς, δι' ὧν καὶ δι' ἃς ἐγεννήθησαν, εἶνε καταδεδικασμέναι νὰ ὑποκύψω-

¹⁾ G. Jellinek, Die Erklärung der Menschen—und Bürgerrechte, München und Leipzig, 1919, σ. 43.

²⁾ Kelsen, op. cit., σ. 187 κ. ἑ.

ων εἰς τὴν περιοδικότητα καὶ προσωρινότητα τῶν γηϊνῶν καὶ νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς νέας περιστάσεις, τροποποιούμεναι ἢ καὶ αἰρόμεναι τελείως — ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀπαίτησις ὀργανικῆς τινὸς ἀνάγκης, ἢ δὲ Ἐπιστήμη τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, — ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Hugo Grotius ¹⁾, ἔσπευσε νὰ ἀντλήσῃ ταύτην ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν Πολιτειῶν σχέσεων. Ἡ *clausula rebus sic stantibus* — παρὰ τὴν γνώμην διεθνολόγων τινῶν ²⁾ — ὑφίσταται σιωπηρῶς καὶ εἰς τὰς μὴ ῥητῶς φιλοξενούσας αὐτὴν διεθνεῖς συμβάσεις ³⁾, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαῖον αὐτῶν συστατικόν. Τί σημαίνει ὅμως ἡ διὰ τῆς ῥήτρας ταύτης καθιερουμένη ἀρχή; Σημαίνει μήπως ὅτι αἱ διεθνεῖς συμβάσεις παύουσι νὰ δεσμεύωσι Κράτος τι ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ ἰσχὺς αὐτῶν παύει συμβιβαζομένη πρὸς τὸ συμφέρον του ⁴⁾; Σημαίνει μήπως τὴν ἄρσιν τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν «*praeia sunt servanda*»; Σημαίνει τέλος — ὅπως ἐπιμένει νὰ πιστεύῃ ὁ Jellinek — ὅτι «πᾶσα ὑποχρέωσις Κράτους τινός, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἀπὸ τῆς οὐσιαστικῆς αὐτῆς ἀπόψεως τὴν ἐκπλήρωσιν κρατικοῦ σκοποῦ, ὑφίσταται μόνον ἐφ' ὅσον συντρέχῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν»; ⁵⁾.

Πάντες οἱ κατὰ τοιοῦτον ἢ παρόμοιον τρόπον τὴν *clausula rebus sic stantibus* ἐρμηνεύοντες, ὁρμῶνται — εἴτε συνειδητῶς, εἴτε, ὅπως ὁ Jellinek, ἀσυνειδήτως — ἐκ τῆς ἐγγελιανικῆς περὶ πολιτείας ἀντιλήψεως, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τουτέστι τῆς πολιτείας ὡς τῆς ὑψηλοτέρας μορφῆς τῆς ἀντικειμενικῆς ἠθικῆς, ὡς τῆς «πραγματικότητος τῆς ἠθικῆς ἰδέας» ⁶⁾. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προσηνέχθη ἐφ' ἑαυτῆς ὡς ἔρεισμα εἰς τὰς περὶ κυριαρχίας καὶ ἀπολύτου ἀνεξαρτησίας ἀντιλήψεις τῆς νεωτέρας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἐπιστήμης. Ἐξ αὐτῆς ὁρμώ-

¹⁾ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, II, § 16. 25.

²⁾ Karl Strupp, *Grundzüge des positiven Völkerrechts*, 1921, Bonn, S. 130

³⁾ Georges Scelle, (*Concours d'agrégation*, 1912), *De la clause «rebus sic stantibus»*. Faculté de Droit de Paris. Στ. Σερφείαδη, *op. cit.*, σ 245.

Erich Kaufmann, *Das Wesen des Völkerrechts und die clausula rebus sic stantibus*, Tübingen 1911, s. 204.

⁴⁾ Georg Jellinek, *Die rechtliche Natur der Staatenverträge*, Wien 1880, S. 40.

⁵⁾ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 257. — Τοῦ ἰδίου: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (Reclamausgabe S. 76 κ. ἑ.).

μενοι, ἐθεώρησαν πολλοὶ τῶν νεωτέρων διεθνολόγων ὡς τὸν μόνον σκοπὸν τῆς διεθνοῦς δράσεως παντὸς Κράτους τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ὡς τὸν μόνον σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως τῆς διεθνοῦς κοινωνίας τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κρατικοῦ σκοποῦ ἐκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς κοινωνίας τῶν Πολιτειῶν ἀντίληψις εἶνε ἀνάλογος τῆς ἀτομιστικῆς καὶ φιλελευθέρως περὶ ἀτόμου ἀντιλήψεως, τῆς ὀφειλούσης τὴν γένεσιν αὐτῆς εἰς τὸν ΙΗ' αἰῶνα. "Ὅπως ἡ τελευταία αὕτη ἀπετέλεσε τὴν ἰδεολογικὴν βάσιν τοῦ νεωτέρου Κεφαλαιοκρατισμοῦ —, οὕτω καὶ ἡ πρώτη ἀπετέλεσε τὴν ἰδεολογικὴν βάσιν τοῦ οἰκονομικοῦ Ἰμπεριαλισμοῦ.

Τοιαῦται εἶνε αἰ—ἀσυνειδήτως ἢ καὶ συνειδητῶς ἐνεργήσασαι— ἀντιλήψεις, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πολλοὶ τῶν νεωτέρων διεθνολόγων ἐξίχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι Διεθνὲς Δίκαιον χωρὶς κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καὶ ὅτι ἡ ἰσχύς ὑποχρεώσεώς τινος, ὑφ' ἣν Κράτος τι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐδεσμεύθη, παύει ὑφιστάμενη ἀφ' ἧς στιγμῆς ἢ περὶ ἧς πρόκειται ὑποχρέωσις παύσῃ συμβιβασομένη πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ καὶ συντρέχουσα πρὸς τὸν μονομερῶς κρατικὸν αὐτοῦ σκοπὸν. Ἀδιαφόρως τοῦ ὅτι καὶ οὕτως ἐρμηνευομένη ἢ τὴν *clausula rebus sic stantibus* ἐμψυχοῦσα ἀρχή, δὲν εἶνε δυνατόν—μεθ' ὅσα προγενεστέρως ἐξεθέσαμεν—νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκπορευομένη ἐκ τῆς κυριαρχίας τῶν Κρατῶν,—ἡ τοιαύτη αὐτῆς ἐρμηνεία εἶνε καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀβάσιμος καὶ ἐσφαλμένη. Ἡ ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος *clausula* ἐμπεριεχομένη ἀρχή—ἀντιστρεφομένων τῶν ὄρων τῆς ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν μνημοθείσης φράσεως τοῦ Jellinek—σημαίνει, ὅτι πᾶσα ὑποχρέωσις Κράτους τινός, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν σκοποῦ ὑπαγορευομένου ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ τὸ ταύτην ἀναλαμβάνον Κράτος, ὑφίσταται μόνον ἐφ' ὅσον συντρέχῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν ἐπικυροῖ ὁλόκληρος ἡ διεθνῆς πρᾶξις. Οὐδέποτε ἐθεωρήθη ἢ ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν ἄς ἐτάχθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ περιστάσεων ἐπιβαλλομένη τροποποίησις ἢ πλήρης ἄρσις διεθνοῦς τινός συμβάσεως ἔργον ἐναποκείμενον εἰς τὴν μονομερῆ κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τοῦ ἐνὸς μόνου τῶν συμβληθέντων μερῶν. Πάντοτε ἀπητήθη—καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ, σχεδὸν θεσμοθετικῶς, ἡ ἐν Λονδίνῳ τῇ 13^ῃ Μαρτίου 1871 συνομολογηθεῖσα «Πόντιος συνθήκη»

— συμφωνία πάντων τῶν διὰ τῆς συμβάσεως ὑποχρεωθέντων μερῶν. Διὰ τοῦ ἄρθρου μάλιστα 19 τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν ἐθνῶν ἢ μᾶλλον διὰ τοῦ διέποντος αὐτὸ πνεύματος — (διότι τὸ γράμμα του τυγχάνει λίαν σκοτεινὸν καὶ συγκεχυμένον) — ἀναγνωρίζεται καί τι πλέον τούτου : πᾶν μέλος ¹⁾ τῆς Κοινωνίας δύναται νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὸ «ἀνεφάρμοστον» (τουτέστιν εἰς τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὸ ἀνεκτέλεστον) μιᾶς τελείως ξένης πρὸς αὐτὸ συνθήκης καὶ νὰ προτείνῃ εἰς τὴν Συνέλευσιν ὅπως καλέσῃ τὰ ἐνδιαφερόμενα Κράτη πρὸς νέαν ἐξέτασιν αὐτῆς. Οὕτω λοιπόν, ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἔλαβεν ἡ *clausula rebus sic stantibus* — καὶ ἀπὸ δικαιοπολιτικῆς πλέον ἀπόψεως — τὴν σημασίαν, τὴν πρὸς τὴν διέπουσαν αὐτὴν ἀρχὴν ἀνταποκρινομένην. Πᾶν Κράτος, ἐφ' ὅσον ζῆ ἐντὸς τῆς διεθνoῦς Κοινωνίας, ζῆ ἐντὸς περιστάσεων, ζῆ ἐντὸς δεσμῶν. Αἱ περιστάσεις αὐταί, ὅπως ἀκριβῶς προσδιορίζουσι τὴν γένεσιν ὑποχρεώσεως τινὸς — ὑποχρεώσεως πολλάκις ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν κρατικὸν σκοπὸν τῆς ἀναλαμβάνουσας αὐτὴν Πολιτείας —, οὕτω προσδιορίζουσι καὶ τὴν ἄρσιν ἢ τροποποίησιν αὐτῆς — ἄρσιν ἢ τροποποίησιν ἀντιτιθεμένην ἐπίσης πολλάκις πρὸς τὸν κρατικὸν σκοπὸν τῆς ἐξαναγκαζομένης εἰς τοῦτο πολιτείας. Ἡ τὴν ἐννοίαν καὶ ὑπαρξίν τῆς κυριαρχίας τῶν Κρατῶν τόσον εὐγλώττως ἐκμηδενίζουσα ἀρχή, καθ' ἣν «*pacta sunt servanda*», δὲν ἀναιρεῖται, ἀλλὰ συμπληροῦται ὑπὸ τῆς διὰ τῆς ῥήτρας «*rebus sic stantibus*» ἐκφραζομένης ἀρχῆς. Ἡ ὑπὸ τῆς δευτέρας ἐπιτασσομένη δέσμευσις εἶνε ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα τῆς εἰς τὴν πρώτην συνεπαγομένης. Ἡ ἀκύρωσις πράξεως ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἄλλοτε ἐπιβληθείσης, εἶνε συνήθως τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξ ἴσου — ἂν ὄχι περισσότερον — ἐπιβλητικῆς τῶν περιστάσεων ἀπαιτήσεως. Αἱ περιστάσεις ὁμως αὗται — καὶ ὅταν ἀκόμη φαίνωνται ὡς προκληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου Κράτους — δὲν γεννῶνται πραγματικῶς πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ πρὸς τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν χροιάν συνδεδεμένου κρατικοῦ σκοποῦ, ἀλλ' εἶνε πάντοτε τὸ ἀναπόφευκτον

¹⁾ Aladar Goellner, *La révision des traités sous le régime de la Société des Nations*, Paris 1925, p. 82. κ. ε.

ὄργανικὸν προῖον τῆς κοινωνικῆς τῶν Κρατῶν συμβιώσεως, τῆς ἀποκλειούσης κατ' ἀνάγκην τὴν κυρίαρχον τούτων ὑπόστασιν.

*
* *

Ἄφοῦ ἀπεδείξαμεν ἢ μᾶλλον: ἀφοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀποδεικνυόμενον ἀσυμβίβαστον τῆς διεθνούς κοινωνίας πρὸς τὴν κυριαρχίαν τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὴν πολιτειῶν, ἐρωτῶμεν:

Ποῖον εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῶν Πολιτειῶν, τῶν κεκτημένων τὴν ἰκανότητα πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας—, τὸ στοιχεῖον τουτέστιν ἐκεῖνο, τὸ προωρισμένον, ὅπως διακρίνη ταύτας τῶν Πολιτειῶν, τῶν ἐστερημένων τοιαύτης ἰκανότητος καὶ ἐκπροσωποῦμένων ὑπ' ἄλλου κεντρικοῦ Κράτους, εἰς τὸ ὁποῖον ὁμοσπονδιακῶς ἀνήκουσι;

Οἱ συνταγματολόγοι, σχεδὸν ἀνεξαιρέτως, διακρίνουσι μεταξὺ Πολιτειῶν κυριάρχων καὶ Πολιτειῶν, τῶν ὁποίων ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία ὑπάρχει ἄνευ τοῦ plus τῆς κυριαρχίας. Αἱ Πολιτεῖαι, αἱ εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουσαι στεροῦνται σημασίας διὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον. Εἶνε ὁμως ἄρα γε ἡ ἔλλειψις τῆς κυριαρχίας ἡ προσδιορίζουσα τὴν ἀνικανότητά των πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας; Ἀσφαλῶς ὄχι! Μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενομένην ἔρευναν, δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε εἰς τὰς Πολιτείας τὰς κεκτημένας τὴν ἰκανότητα πρὸς διεθεῖς δικαιοπραξίας νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ στοιχεῖον τῆς κυριαρχίας. Τόσον αἱ μὲν ὅσον καὶ αἱ ἄλλαι στεροῦνται κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνος λοιπὸν κριτηρίου δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν;

Ἡ ἔννοια τῆς Πολιτείας, ἀντιθέτως πρὸς τὸ Δίκαιον, τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν προϋποθέτει ¹⁾, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν τῆς ἐπιστημονι-

¹⁾ R. Stammler, Theorie der Rechtswissenschaft, Halle 1911, S. 394 κ. ἑ. Τοῦ αὐτοῦ: Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922, S. 278. Τοῦ αὐτοῦ: Das Recht im staatslosen Gebiete (Festgabe f. Binding I, 1911) S. 337 κ. ἑ. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Stammler, κατ' ὃν ἡ Πολιτεία προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου, ὁ G. Jellinek, ἐξετάζων τὸ ζήτημα καθαρῶς ἱστορικῶς καὶ θέτων ἐρώτημα χρονικῆς καὶ ὄχι λογικῆς προτερότητος. θεωρεῖ τὴν Πολιτείαν ὡς προηγηθεῖσαν τοῦ Δικαίου (Allg. Staatslehre, Berlin 1920, S. 364 κ. ἑ.). Ὁ Hans Kelsen (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, II Aufl., Tübingen 1923, S. 405 κ. ἑ.) παραδέχεται τὴν σύγχρονον παραγωγὴν Δικαίου καὶ Πολιτείας, ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὸ Δίκαιον ἀποτελεῖ τὴν θέλησιν τῆς Πολιτείας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γεννᾶται ὑπ' αὐτῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κατὰ τὸν Kelsen, θὰ ἐσήμαινεν ὅτι τὸ πρόσωπον τῆς Πολιτείας προηγείται ἑαυτοῦ. Τὴν σύγχρονον παραγωγὴν Δικαίου καὶ Πολιτείας ὑπο-

κῆς σκέψεως κατηγορίαν, τὰ δὲ στοιχεῖα αὐτῆς δὲν εἶνε ἐπιδεκτικὰ εἰμὴ μόνον μιᾶς σχετικῶς γενικῆς φύσεως περιγραφῆς¹⁾. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν ἐπιζητούμενη διάκρισις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει a priori δεδομένων στοιχείων, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει περιγραφικοῦ τινὸς καθορισμοῦ. Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ ὀργάνωσιν καὶ δὴ ὀργάνωσιν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Δικαίου, χωρὶς ὃ κύκλος τῆς ἐννοίας αὐτῆς- (τοῦ ὁποίου ἡ περιφέρεια εἶνε ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἀπολύτως)- νὰ συνταυτίζεται πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ Δικαίου, ἔστω καὶ ἐὰν ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, εἰς ὠρισμέναις περιπτώσεσι, ὀδηγῇ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πιστοποίησιν τοιούτου τινὸς φαινομενικοῦ συνταυτισμοῦ. Ἡ Πολιτεία, ὡς ὀργάνωσις καὶ δὴ ὡς ὀργάνωσις μὲ κέντρον ἀφηρημένην τινὰ νομικὴν προσωπικότητα, κέκτηται ἐξουσίαν. Τὰ προσδιοριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐξουσίας αὐτῆς (ἐν τῷ σχετικῶς γενικῷ αὐτῶν καθορισμῷ) δύνανται νὰ εἶνε οἰαδήποτε ἄλλα ἐκτὸς τῆς κυριαρχίας. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐνδιαφέρει τὸ Διεθνὲς Δίκαιον, δὲν εἶνε ἡ συστατικὴ φύσις τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ὃ ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Ἐὰν ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως εἶνε ἄμεσος, τότε ἡ οὕτως ἐκδηλουμένη πολιτειακὴ ἐξουσία εἶνε ἱκανὴ πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας. Ἐὰν ἀντιθέτως ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς εἶνε ἔμμεσος, τότε ἡ οὕτω πως ἐκδηλουμένη πολιτειακὴ θέλησις δὲν ἐνδιαφέρει τὸ Διεθνὲς, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τοῦ Κράτους, εἰς τὰ θεμελιώδη συνταγματικὰ ὅρια τοῦ ὁποίου

στηρίζει καὶ ὁ Gierke (Zeitschrift f. d. gesamte Staatswissenschaft, XXX, 1874, S. 179 κ. ἑ.), ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ Ἡλίας Κυριακόπουλος (Αἰ νέαι Δημοκρατία, Ἀθῆναι 1925, σ. 30 κ. ἑ.). Ὁ Gustav Radbruch τέλος (Grundzüge der Rechtsphilosophie Leipzig 1914, S. 83) ἰσχυρίζεται, ὅτι δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ ἐρωτᾶ τις ποία τῶν δύο ἐννοιῶν (ἡ τῆς Πολιτείας ἢ ἡ τοῦ Δικαίου) προηγείται τῆς ἄλλης, διότι αἱ δύο αὗται ἐννοιαὶ δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ δύο διάφορα modi τοῦ αὐτοῦ δεδομένου. Καθ' ἡμᾶς ἡ ἄποψις τοῦ Stammler εἶνε ἡ ὀρθότερα. Βασίζομενος ὁ Stammler ἐπὶ τῆς καθαρᾶς κριτικοφιλοσοφικῆς μεθόδου, θεωρεῖ τὸ Δίκαιον ὡς διαρκὴ καὶ σταθερὰ, μίαν ἀναπότρεπτον ἀνάγκην ἐκπροσωποῦσαν ἔνωσιν ἀνθρωπίνης τελοθεσίας, ὡς ἔνωσιν ἀποτελοῦσαν, ἐν τῷ ἀδόλω αὐτῆς τύπῳ, ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς Πολιτείας. Διὰ νὰ μνηθῇ τις εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τοῦ Stammler, πρέπει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι «λογικὴ προτερότης» δὲν σημαίνει χρονικὴν ἀπέναντι τῆς ἐμπειρίας προτερότητα, ἀλλὰ τὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἐμπειρίας ἀναγκαιότητα καὶ γενικὴν ἰσχύον ὠρισμένων βασικῶν ἀρχῶν τῆς γνώσεως.

¹⁾ R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922, Halle, S. 279.

προβλέπεται ἢ ἔμμεσος αὕτη ἐκδήλωσις πολιτειακῆς θελήσεως.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω νομίζομεν, ὅτι ἐτέθη τὸ ζήτημα σαφῶς. Τὸ μόνον κριτήριον πρὸς διάκρισιν μεταξὺ Κρατῶν κεκτημένων τὴν ἰκανότητα πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας καὶ Κρατῶν ἐστερημένων τοιαύτης ἰκανότητος εἶνε ὁ τρόπος τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἐκδηλώσεως τῆς πολιτειακῆς αὐτῶν ἐξουσίας.

*
* *

Οὕτω λοιπόν, ἐξώσαντες τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας ἐκ τοῦ πλαισίου τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, ὑπερενικήσαμεν τὸν μόνον σκόπελον, εἰς ὃν προσκρούει ἢ ὡς δικαίου ἀναγνώρισις τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Αἱ τὴν διεθνή κοινωνίαν ἀπαρτίζουσαι Πολιτεῖαι κέκτηνται ἀναμφισβητητῶς ἐξουσίαν τινὰ καὶ δὴ ἐξουσίαν πρωτογενῆ, οὐδέποτε ὁμως ἡ ἐξουσία αὕτη ὑπῆρξεν ἢ δύναται νὰ καταστῆ κυρίαρχος. Αἱ μονομερεῖς τῶν Κρατῶν θελήσεις εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐνωτικῆς τινὸς θελήσεως ὑπεράνω αὐτῶν ἐδρευούσης, ὁ δὲ χαρακτήρ τῆς ἐνωτικῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐν τῇ μιᾷ τῶν τριῶν συστηματικῶν αὐτοῦ διαιρέσεων (μεταξὺ Ἑθικῆς, Ἐθίμου καὶ Δικαίου), εἶνε αὐτοδύναμος καὶ ἀποτελεῖ τὸ διεθνὲς Δίκαιον. Καὶ ἐν τῇ ἐχθρικωτέρᾳ ἔτι ἐντάσει τῶν μεταξὺ τῶν Κρατῶν σχέσεων, καὶ ἐν τῇ προσφυγῇ τούτων εἰς τὴν *ultima ratio* τῆς ἐπιλύσεως διεθνῶν διαφορῶν, Δίκαιον δὲν παύει ὑφιστάμενον ὡς ἡ αὐτοδυνάμως ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς ἐνοῦσα τὰ μέλη τῆς Διεθνοῦς Κοινωνίας ἑτερόνομος κανονιστικὴ θέλησις. Ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου στερεῖται τὸ Διεθνὲς Δίκαιον—χωρὶς ἢ ἔλλειψις αὕτη νὰ προσβάλλῃ τὴν ὡς Δικαίου ὑπαρξίν αὐτοῦ—εἶνε ἡ πλήρης ἐξωτερικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὕλικὴ δύναμις, ὁ ἐξαναγκασμός. Πρὸς τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀκριδῶς τῶν στοιχείων, τῶν μὴ ἀφορώντων εἰς τὴν ἔννοιαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Δικαίου, ἔτεινον ἀνέκαθεν καὶ ἐξακολουθοῦσιν νὰ τείνωσιν αἱ προσπάθειαι τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἐπετεύχθη ἡ ἐξασφάλισις τῶν στοιχείων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχισε θεωρητικὴ τις καὶ πολιτικὴ ἐργασία στρεφομένη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, μέχρι σήμερον ὅπου γνωρίζομεν ὑπάρχουσαν τὴν ἐνόργανον Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, εἶνε ζήτημα τὸ ὁποῖον χρήζει ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης.